

KAPITULLI VI: Kujtimet e Luftës

Ky kapitull na paraqet një panoramë disi të ndryshme të ngjarjeve të luftës dhe nga një këndvështrim disi më në largësi. Kjo për shkak të kalimit të kohës dhe shkëputjes që ndodh kur kujtimet për të kaluarën dhe intervistat regjistrohen, ndërsa vetë ngjarjet kanë shumë kohë që kanë ndodhur. Pas disa kohësh, pjesëmarrësit në ngjarjet e luftës mund t'i shikojnë përvojat e tyre ndryshe ose nga një këndvështrim tjetër. Është interesante të shohësh në këto rrëfime se si ndryshon pikëpamja e rrëfyesit dhe të përpiqesh të gjesh arsyet për këtë ndryshim. Arsyet mund të jenë të ndryshme (të ndryshojnë historinë dhe rolin që këto personazhe luajtën në të me qëllim; ndryshime të shkaktuara nga ndryshimi i bindjeve politike të rrëfyesit me kalimin e kohës, nga harresa, nga ndikimi i të tjerëve, etj.).

Një lloj tjetër këndvështrimi në largësi mundësohet nga burimet e mëposhtme që përbëhen nga tekste të shkruara, p.sh., mbi ngjarje të vërteta që kanë ndodhur. Ky lloj këndvështrimi shihet më qartë në veprat letrare. Midis tyre mund të gjejmë një spektër të shumëllojshëm: nga ato që janë të mbushura me ideologji dhe s'janë bindëse, janë pa jetë, histori bardhë e zi, deri tek ato ku paraqitja me vërtetësi dhe vlerat artistike plotësojnë njëra-tjetrën dhe krijojnë një rrëfim të plotë. Shembuj nga kjo gamë rrëfimesh do të paraqiten në paragrafët që vijojnë.

VI-1. Intervistë e Jozhe Pozharit, jetim i Luftës së Dytë Botërore (i lindur në vitin 1932 në Slloveni)

“E kujtoj luftën si një ëndërr të keqe, e cila fatkeqësisht ishte e vërtetë. Sidoqoftë, kujtimet e tjera më zbehen, kur kujtoj atë ditë që ushtarët italianë më morën babanë, Jozhenë, dhe e pushkatuan në Podpeç, së bashku me pesë fshatarë të tjerë nga Bresti.

Kujtimet e mia të vogëlisë janë të dhimbshme. Në atë kohë jeta ishte shumë e vështirë. Unë dhe motrat e mia, Milka dhe Marija, vëllai im, Marini, babai im, Jozheja dhe nëna ime, Ivanka, jetonim së bashku në një fermë të vogël. E nxirrnin bukën e gojës duke punuar në bujqësi. Edhe pse babai ishte mjeshtër për të bërë karroca, ai nuk mund të gjente punë. Jeta jonë ishte e ngjashme me atë të familjeve të tjera në fshatin Brest dhe në lagjen tonë.

Çdo gjë ndryshoi, ose më mirë të them u shkatërrua, kur morën babanë dhe e pushkatuan. U bëra edhe më keq kur nënën, në vitin 1944, e dërguan në një kamp përqendrimi gjerman. Në atë kohë isha 12 vjeç dhe në fillim u kujdesa për shtëpinë dhe familjen. Më vonë, për Milkan, Marijan dhe vëllain, Marinin, u kujdes teza ime, Alojzija Grudeni, nga Lubjana dhe për mua u kujdesën fqinjët tanë. Qëndrova me ta deri në vitin 1945, kur nëna u kthye nga kampi i

përqendrimit.. Jeta vazhdonte. Në një farë mënyre ia dolëm mbanë, por do të kishte qenë më mirë nëse do kishim pasur babanë pranë, atëherë kur kishim më tepër nevojë... Edhe tani është e dhimbshme për mua kur qëndroj përpara varrit të babait në Tomishelj dhe mendoj për vdekjen e tij, në një kohë që kishim aq shumë nevojë për të.
Brest, prill 2003.

“Ilegalčki Borec”, Lubjanë 2003.

Si do t'i përshkruanit ju kujtimet e Jozhe Pozharit? Kujtoni numrin e madh të të vrrarëve gjatë Luftës së Dytë Botërore dhe përpiquni të imagjinoni se sa histori të ngjashme me këtë mund të ketë...

VI-2. Fragment nga romani gjysmëbiografik i Fikret Demiragut

“Ishte data 28 prill 1941. Ishim kapur rob një muaj pasi kishim zbarkuar në Greqi, dhe pas 11 muajsh që ishim futur në ushtri. Ishte e vështirë të besohej që më shumë se gjysma prej nesh nuk kishin qëlluar asnjëherë gjatë gjithë karrierës sonë ushtarake. Kjo, sepse pjesa më e madhe e qipriotëve shërbenin si trupa rezervë.

Kur iu afruam rrugës, vumë re një ushtar të shkurtër gjerman. Ai ishte i pari ushtar gjerman që kisha parë dhe m'u duk i lodhur dhe i mërziur. Nuk kishte asgjë në pamjen e tij që ta bënte këtë ushtar nazist të veçantë ose superior! E vetmja gjë që e dallonte ishte automatiku, të cilin e mbante të drejtuar nga mijëra të burgosur që po zbrisnin nga malet."

"Report" nr. 46, f. 14.

Në kohën e luftës, Qiproja ishte koloni e Mbretërisë Britanike. Shumë grekë dhe turq qipriotë u bashkuan me "Regjimentin qipriot" dhe luftuan kundër Gjermanisë naziste. Shumë prej tyre u kapën rob dhe u dërguan nëpër kampet gjermane.

Përse ndihej i dëshpëruar Bilal Denizali, personazhi i novelës së mësipërme? Si e përshkruan ai ushtarin gjerman? Ai u befusua që një ushtar gjerman nuk dukej "i veçantë ose superior". Përse priste ai që ushtari gjerman të ishte i tillë?

VI-3. Komandanti partizan bullgar Denço Znepolski rrëfen se si u rishkrua, pas Luftës së Dytë Botërore, historia e rezistencës

Jam shumë i bindur se historia nuk mund të shkruhet sipas urdhrave të marra disa dhjetëvjeçarë më vonë. Historia u bë gjatë betejave të partizanëve, por që në interes të disa njerëzve që të manipulonin faktet dhe t'i shkruanin në përputhje me dëshirat e tyre... Deri këtu mirë, por kur na futën në burg, në vitet 1951-1954, shumë njerëz filluan të infektoheshin nga "humbja e kujtesës" dhe filluan ta keqinterpretojnë të vërtetën historike dhe të nxirrnin dëshmi të rreme, në mënyrë që e kaluara e tyre të përputhej me pozitat aktuale që mbanin në parti dhe në hierarkinë shtetërore. Sikur të ishte kusht që për t'i pasur biografitë e tyre më të vlerësueshme, duhej të shpalleshin komandantë të mëdhenj gjatë luftës së armatosur kundër fashizmit! Në të vërtetë, disa prej tyre patën përvojë të mjaftueshme në luftë dhe nuk kishin nevojë të zmadhonin ose sajonin histori nga jeta e tyre përpara 9 shtatorit, por... kështu janë njerëzit!

Znepolski, f. 316.

Cilët janë ata që e rishkruajnë historinë? Për ç'qëllime e bëjnë këtë?

► Fig. 58. Afresk i punuar nga Borko Lazeski

Ky afresk përfaqëson Luftën Antifashiste Nacionalçlirimtare të popullit maqedonas gjatë Luftës së Dytë Botërore (1941-1945).

► Fig. 59. Skenë nga filmi Republika Uzhice

Kinoteka Jugosllave, Beograd.

Ky është film i regjisorit Zhika Mitroviç, xhiruar në vitin 1974. Republika Uzhice është përfaqësues tipik i "filmave me partizanë" të lustruar dhe me nota romantike.

VI-4. Gjenerali Ctin Sanatesku flet rreth informimit “publik”, që nuk është në përputhje me realitetin në vijën e frontit (Pjesë nga ditari i tij)

“15 dhjetor 1942. Sot e kanë radhën për t’u lexuar gazetata e datës 23 dhe 24 nëntor [1942]. Në kronikën e bërë nga “Universul” thuhet: “Në zonën e Donit të Poshtëm, trupat rumune dhe gjermane, të cilat po zhvillojnë prej disa ditësh një luftë të ashpër mbrojtëse, zmbarsën sulmet e vazhdueshme të armikut dhe shpartalluan një regjiment kalorësie, i cili arriti të çajë pozicionet e tyre, por që mbeti i rrethuar”. Nuk ka nevojë për shumë shpjegime sepse, nëse u shkatërrua vërtet një regjiment i kalorësisë, kjo do të thotë se 1/12 e gjithë kalorësisë ruse që luftoi në këtë front u shkatërrua, pasi aty kishte tri divizione kalorësie. Zoti kronist, më lejo të të tregoj se si ishte gjendja në atë kohë: Divizioni V, VI, XIII, XV dhe një pjesë e Divizionit XIV u rrethuan plotësisht. Korpusi XI Gjerman dhe Divizioni I i Kalorësisë Rumune u detyruan të kalojnë në pjesën lindore të Donit dhe Armata e 48-të Gjermane e mjeteve të koracuara u gjendën në një situatë ku nuk mund të ndërhynin, çka detyroi gjeneralin Heim – i quajtur edhe “Romeli i vogël” – të merrte komandën. Armiku arriti në Cir, në lindje të Oblivskaia, duke bllokuar hekurudhën që furnizonte trupat në Stalingrad. Siç mund ta shikoni, zoti kronist, kjo ishte katastrofë... Kam vënë re, zoti kronist, se ju vetëm kopjoni komunikatat e rreme gjermane, për të mbushur dy kolonat e gazetës; gjë për të cilën paguheni. Tani e kuptoj pse askund tjetër nuk u shkruan më tepër gënjeshtër, sesa në komunikatat zyrtare mbi luftën...”

Sănătescu, f. 87-88.

Komentoni përse ndryshonin pikëpamjet e ushtarakëve, me atë çka paraqitej në shtyp. Përse shtypi e shtrembëronte të vërtetën? A ishte i motivuar ky shtrembërim?

► Fig. 60. Gjorgje Andrejeviç-Kun (1904- 1964), *Pushkatimi*, 1943

Grafika jugosllave, 1900-1950. Katalog i ekspozitës, dhjetor 1977 – shkurt 1978. Beograd, 1977, Katalog. Nr. 12.

VI-5. Në tregimin e saj të shkurtër, *Takimi*, Andjelka Martiçi përshkruan një djalë që kërkon të atin partizan

“Duke i kthyer kurrizin shtëpisë së tij të bërë shkumb e hi, ai menjëherë filloi të ecë drejt pyllit nga i cili dëgjoheshin të shtënat e largëta. Fshati i djegur mbeti pas në luginë. Djali nuk e ktheu asnjëherë kokën që ta shikonte. Të afërmit e tij kishin mbetur atje, prandaj nuk do t’i shihte më kurrë dhe nuk do ta dëgjonte zërin e tyre.

Kishte hyrë në pyllin e mbuluar me gjethe të thata dhe tani dëgjonte cicërimat e zogjve që çuditshëm përziheshin me krismat e largëta. Tek ato krisma donte të shkonte ai. Atje luftonin partizanët, dhe me ta ishte i ati, njeriu i vetëm që i kishte mbetur në këtë botë. A do ta gjente vallë? Duhej ta gjente, duhej. Pastaj mund të rrinte me të dhe i ati do t’i jepte një pushkë me të cilën do të mund të hakmerrej për fshatin e tij në luginë, dhe për shtëpinë e tij, kopshtin me pemë. (...)

Luftimet pushuan. Filloi të dëgjonte disa zëra që mërmërisnin. Partizanët nuk mund të ishin larg prej andej. Djali ndjeu zemrën t’i rrihte fort nga gëzimi që do të takonte të atin...”

Ai u takua me partizanët dhe...

“Një çast më pas, po qëndronte me kokën mbështetur tek trupi i një partizani të vvarë në betejën e sapozhvilluar. Lot të mëdhenj i rridhnin faqeve dhe shpatullat e tij të dobëta dridheshin nga e qara me dënësë. Partizanët e tjerë qëndronin rreth e qark në heshtje. Askush nuk e qetësonte, askush nuk i thoshte fjalë ngushëllimi. Gjithsesi, sa vlenin ato? Dhimbja nuk mund t’i zbutej!

Papritur, ai tundi kokën me vendosmëri, fshiu lotët me duart që i ishin bërë pis, dhe më pas u përkul sipër të atit. Me duart e tij të vogla i mori pushkën të atit, e vuri në krah dhe u drejtua me hap të rëndë nga kompania të cilën i ati e kishte drejtuar deri pak çaste më parë. Askush nuk kishte forcë ta ndalte.”

Martić, f. 118-120.

Letërsia partizane për fëmijë është një lloj i veçantë i letërsisë në Jugosllavinë komuniste të pasluftës. Një nga përfaqësuesit më të njohur të kësaj letërsie ishte Andjelka Martići.

A mendoni se ngjarje të tilla ndodhën me të vërtetë? (Një fëmijë që humb prindët, bashkohet me partizanët dhe bëhet luftëtar.) A duhen lejuar fëmijët që të bëhen ushtarë në situata me rrezikshmëri të skajshme? (Nuk është e rëndësishme nëse diçka e tillë është e pëlqyeshme, por nëse diçka e tillë është e lejueshme – a janë të pranueshme veprimet e komandantit partizan, i cili lejoi që këto gjëra të ndodhnin?) A idealizohet tregimi i Andjelka Martićit? Argumentoni qëndrimin tuaj. Krahasoni këtë fragment me tekstin III-4 dhe figurën 22.

VI-6. I Arratisuri – këngë e shkruar nga lakovos Kambanellisi

I ARRATISURI

Nga Mauthauzeni, shkruar nga lakovos Kambanellisi

*Janosh Ber nga veriu,
Nuk e duron dot gardhin me tela,
Merr zemër e niset,
E vrapon në fshatrat poshtë në fushë.*

*Më jep pak bukë, zonjë,
Dhe rroba të ndërrohem,
Kam rrugë për të bërë,
Dhe liqene për të kapërcyer.*

*Kudo që kalon ose ndalet,
Përhap frikë dhe tmerr,
Dhe një zë, një zë të fshehtë: “
Fshihuni, fshihuni nga i arratisuri”.*

*S’jam vrasës, o të krishterë,
As bishë që t’ju ha,
Ika nga burgu
Për të shkuar në shtëpi.*

*Oh, çfarë zhgënjimi,
Në tokën e Bertolt Brehtit.
Janoshin ua dorëzojnë esesve,
Dhe dërgohet për t’u ekzekutuar.*

Mauthauzen është teksti i një kënge të kompozuar nga Mikis Theodorakis, muzikanti me famë botërore dhe një nga kompozitorët më të mirë të Greqisë, bazuar në tekstin e shkruar nga lakovos Kambanellisi. Kjo këngë u kompozua në vitin 1965 dhe u inçizua në vitin 1966. lakovos Kambanellisi lindi në vitin 1922 dhe konsiderohet si një nga themeluesit e dramës greke të pasluftës. Atë dhe një shokun e tij e kapën dhe e dërguan në Mauthauzen, ku qëndruan dy vjet e gjysmë. Sipas Kambanellisit, Janosh Beri ishte polak i cili, pasi u kap, u ekzekutua publikisht.

Si ndihet i arratisuri? Përse të gjithë refuzonin ta ndihmonin atë?

VI-7. Ivlin Uofi [Evelin Waugh] përshkruan sulmin partizan (shkëputur nga pjesa e fundit e trilogjisë së tij mbi luftën, *Shpata e Nderit*)

“Karvani ynë nisi të kalojë nëpër një zonë të mrekullueshme fshati. Dukej sikur gjendeshe në mes të një pikturë me bojëra uji të shekullit të kaluar. Vargje me specë që shkëlqenin, vareshin nga strehët e çatave të kasolleve. Gratë që punonin në

ara, herë na përshëndetnin, e herë mbulonin fytyrën. Nuk kishte dallim të dukshëm midis territoreve të “çliruara” dhe atyre që vuanin nën shtypjen e pushtuesit. (...)

Në më pak se një orë, panë grumbullin e shtëpive. U zgjodh për të qëndruar një vend 500 jardë larg prej andej, i fshehur mirë nga shkurret dhe ku vrojtuesit mund të qëndronin të qetë dhe të sigurtë. (...)

Në orën nëntë e gjysmë, në zonën poshtë tyre filluan të shtënat e pushkëve. Gjenerali partizan dukej i shqetësuar. (...) Një korrier partizan u dërgua të shikojë se ç’po ndodhte. Para se të kthehej, të shtënat ndaluan. Kur raportoi, përkthyesi i tha gjeneralit Spitz:

“S’është asgjë, ishte një gabim.” “Na humbi përparësinë e befasisë.”

De Soza, i cili kishte dëgjuar dhe kuptuar raportimin që bëri korrieri, i tha Gait (pseudonimi i Uofit): “Kur kishte mbërritur Brigada e Dytë, Brigada e Parë i kishte ngatërruar luftëtarët e saj me forcat armike, dhe kishte filluar sulmin. Askush nuk është qëlluar, por ashtu siç thotë edhe aleati ynë, kemi humbur përparësinë e befasisë.”

Në luginë nuk pati më qetësi. Në 15 minutat që pasuan, filluan të shtënat e herëpashershme: disa nga muret e shtëpive, disa nga rrethimi; më pas, në orën 10 fiks, sapo në orën e përpiktë të gjeneralit Spitz akrepi i minutave preku kulmin, në qiellin blu filloi të dëgjohej buçima e dy aeroplanëve (mbështetja ajrore britanike). Ata u ulën afër tokës njëri pas tjetrit. I pari lëshoi njëkohësisht dy raketa, të cilat nuk qëlluan në shenjë dhe shpërthyen në pyllin aty pranë, ku tashmë ishte grumbulluar një pjesë e forcave sulmuese. I dyti qëlloi në shenjë. Të dyja raketat e tij ranë drejt e në mur, duke ngritur në ajër një re gurësh. Më pas, avionët u ngritën lart dhe bënë një rrotullim. Gai, që kujtonte bombarduesit në Kretë, të cilët vazhdimisht pikasin dhe bombardonin trupat në tokë, priste që ata të ktheheshin. Por avionët sa vinte e largoheshin dhe zhurma e tyre po venitej. Piloti që ishte dërguar për t’i vrojtuar ata, erdhi pranë nesh. “Punë e paqme”, tha ai. “Tamam në kohë, tamam në shenjë.”

“Ka qe e gjitha?” pyeti Gai.

“Po, kaq. Tani partizanët mund të bëjnë diçka.” Por partizanët s’bënë asgjë.

“Me sa duket”, i shpegoi përkthyesi gjeneralit Spitz, “sulmi duhet shtyrë. Një autokolone me mjete të blinduara është lajmëruar dhe po vjen këtu.” “Ç’bëjnë njerëzit tuaj në këtë rast?”

“Përballë një autokolone gjermane me mjete të blinduara, shpërndahen. Ky është sekreti i fitoreve tona të mëdha e të shumta.”

Waugh, f. 288-291.

 Ivlín Uofí, autori i kësaj pjese, mori pjesë në luftën e zhvilluar në territorin kroat (Topusko, Vis), si anëtar i misionit ushtarak britanik pranë forcave partizane. Misioni kishte si qëllim të vrojtonte situatën dhe të informonte aleatët se cilët po luftonin me të vërtetë kundër gjermanëve në Jugosllavi (partizanët apo çetnikët).

 Në cilin lloj letrar mund ta klasifikojmë përshkrimin e bërë nga Uofí, përveç atij luftarak (humoristik, komik, aksion, komedi-aksion...)? Duke u bazuar në tekstin e mësipërm, cilat ishin marrëdhëniet që ekzistojnë midis shkrimtarit dhe partizanëve? A është krejt i shpikur ky fragment, apo është i bazuar në ngjarje të vërteta? Krahasojeni atë me tekstin II-25.

► Fig. 61 dhe fig. 62. Dy postera filmash grekë me temë nga Lufta e Dytë Botërore

Tradhtia, 1964

Soldatos, vëll 1, f. 147.

Thanas, ç'bëre gjatë luftës?, 1971

Soldatos, vëll. 2, f. 4.

VI-8. Fragment nga romani i parë i Dobrica Çosiçit, *Dielli është larg*

“Rrethanat e bënë takimin të veçantë. Koha ndaloi në mesnatë. Stuhia filloi me zhurmë, sikur vetë vdekja të ishte takuar me vdekjen e vet. Kompania ishte e rrethuar, njerëzit ishin të uritur, të rraskapitur dhe gjumi nuk i zinte nga të ftohtit dhe frika. Komisar i ngriti dhe i mblodhi në kasollen e shtabit. Ajo ishte mbushur me tym. Anëtarët e partisë u ngjeshën me njëri-tjetrin, duke u dridhur nga të ftohtët dhe duke mermëritur protesta të përgjumura për këtë mbledhje në këtë orë. Ata u mbështetën tek njëri-tjetri dhe disa prej tyre filluan menjëherë të dremisin, pa arritur të dëgjojnë rendin e ditës të mbledhjes. Poli filloi të flasë:

⁷⁵ Mal në Serbinë Qendrore.

⁷⁶ Lumë në Serbinë Qendrore.

⁷⁷ Mal në Serbinë Jugore.

⁷⁸ Emri me të cilin zakonisht thirreshin bashkëpunëtorët, ruajalistët dhe lëvizja nacionaliste “Ushtria Jugosllave në Atdhe”, që ishin edhe armiku kryesor politik dhe ushtarak i lëvizjes partizane, të udhëhequr nga komunistët.

⁷⁹ Gjenerali Dragoljub-Drazha Mihailloviç, udhëheqësi i lëvizjes çetnike.

“Shokë, ka vetëm një çështje për t’u diskutuar: çfarë do të bëjmë në këtë situatë? Ne të shtabit nuk jemi të një mendjeje deri tani. Secili ka mendimin e vet dhe duket se askush nuk do të ndërrojë mendje. Kështu janë punët...”

Ndërkohë që Poli fliste, Vuksani po mendonte: “Si mund të mos jenë në një mendje, këta janë udhëheqës dhe komunistë të vjetër!? Do të thotë që njëri prej tyre është oportunist... Por kush mund të jetë vallë?... Sigurisht që Profesori ka të drejtë: këtu në Jastrebac⁷⁵, ne jemi zotër; përse duhet të largohemi nga baza jonë... Por Gvozdeni është budalla. Ka atë mentalitetin e tij tipik prej borgjezi të vogël. Përderisa një njeri ka pronë private, nuk mund të mbështetesh tek ai për revolucionin. Lëre të hajë e të flejë dhe të presë që gjermanët të ikin. Çfarë po ndodh me të? Ai ka qenë njeri besnik... E çuditshme! (...) Përse vallë, do që të shkojmë në Morava⁷⁶ dhe Kopaonik⁷⁷, kur atje s’mund të shkohet se janë çetnikët?⁷⁸ Njerëzit atje janë gënjyer dhe janë kundër nesh... Kjo do të thotë të largohesh nga beteja...”

(...) Ndërkohë që Poli po fliste, Gvozdeni dhe disa të tjerë vazhdonin ta ndërprisnin, kështu që Polit iu desh t’i tërhiqte vërejtje disa herë.

“... Kjo nuk duket si një mbledhje partie! Ky duket si sherr. Ata duhet të ndëshkohen dhe ne duhet të zgjedhim një kryetar tjetër... Edhe kompania do të shkatërrohet. Si e kanë hallin këta? I ka zënë paniku. Ky s’është një grup muzikor!”

(...) “Poli ka plotësisht të drejtë! Duhet të mos flisni më kot për “terrenin”. Kudo që gjermanët kanë pushtuar, është “terreni” ynë. (...) Nëse braktisim Jastrebacin, do të humbim plotësisht kontrollin politik të kësaj zone. Njerëzit do të zhgënjehen prej nesh. Njerëzit e Drazhës⁷⁹ do të marrin pushtetin dhe ky do të jetë fundi për ne të gjithë...” (f. 24, 25)

(...) “Kur u bashkova me partizanët, - vazhdoi George, - ai Vuksani pa dhëmbë më tha: ‘Rusët do të hedhin ushtarë me parashuta; i presim nga dita në ditë. Lufta do të mbarojë brenda muajit.’ Shumë net me radhë ishim gati të ndiznim zjarre, kur dëgjonim avionë sovjetikë. Vera iku, filloi të binte bryma,

më pas filloi ngrica, më pas dëbora gjer në mes, por Hitleri vërdallisej për qark Moskës. 'E si është gjendja tani?' - pyes ynë. 'Do të përfundojë gjithçka në pranverë', - më thotë ai. 'Mirë, - i them. Nuk e kam problem të pres deri ditën e Shën Jorgjit.' Por ja tek jam ende këtu, i zhytur në borë deri në gju, në Jastrebac, si ari polar". (f. 42)

(...) "Vuku u kollit dhe rrudhi vetullat pastaj me një zë të dridhur tha:

'Gjyqi ushtarak e ka dënuar shokun Gvozden me vdekje...'

Një psherëtimë erdhi nga turma dhe disa prej tyre filluan të shikojnë njëri-tjetrin. Vuku ndaloi, sikur priste që dikush të thoshte diçka, dhe më pas vazhdoi:

"... sepse... në pikën më kritike të luftës sonë, ai u përpoq të shkaktonte revoltë në kompani, dhe kështu që është fajtor për tradhti në luftë. Po, u bë tradhtar!... Ky është vendimi ynë i përbashkët!" (...) Vetëm se Gvozdeni u irritua edhe më shumë kur dëgjoi këto fjalë, ktheu kokën dhe vështrroi Vukun, i cili kishte mbetur si i shushatur (...) 'Mjaft!... Mos hidhni më baltë mbi mua! Zëri i tij dëgjohej si një shpatë e thyer. Ai bëri dy hapa para, drejtoi trupin, ngriti kokën me zemërim dhe me mospërfillje i hodhi një vështrim çetës; dhe tha me një zë të dridhur:

'Kur flitet për drejtësi, nuk ka kohë për fjalë. Duhet të nxitoni. Mos humbni kohë me mua'... .. 'Atëherë, shokë, nëse ndokush nga ju nuk ka një pallto të mirë, mund të marrë xhaketën time të lëkurës'. E zbërtheu atë me një lëvizje të shpejtë dhe e hodhi përpara çetës". (f. 144)

Çosić, f. 24, 25, 42, 144.

Key *Dielli është larg*, romani i parë i prozatorit dhe politikanit Dobrica Ćosić (1921 -), botuar në vitin 1954, përbënte një risi në "letërsinë e luftës nacionalçlirimtare dhe revolucionit". Heronjtë në të, anëtarët e një çete partizane që përpiqet të dalë nga rrethimi i armikut, nuk janë "heronj pa faj dhe pa frikë", por njerëz me dyshime, frikë, madje edhe me dyshime ideologjike.

Si i përshkruan autori marrëdhëniet midis partizanëve të kësaj kompanie? A mendoni se kjo është një ngjarje e vërtetë? Argumentoni qëndrimin tuaj.

► **Fig. 63. Pikturë nga Guri Madhi, ku paraqitet sulmi partizan ndaj trupave gjermane**

Epopeja e Luftës Antifashiste Nacionalçlirimtare të popullit shqiptar, 1939-1944.

► **Fig. 64. Pikturë e Fatmir Haxhiut, e cila paraqet një episod beteje gjatë Luftës së Dytë Botërore**

Epopeja e Luftës Antifashiste Nacionalçlirimtare të popullit shqiptar, 1939-1944.

A ju duken realiste këto dy piktura? Shpjegoni përse.

VI-9. Teksti i mëposhtëm është shkëputur nga libri *Delirul* i Marin Predas, botuar në vitin 1975. Autori përshkruan një ngjarje nga këndvështrimi i një ushtari. Në të mund të vihet re rrëfimi me nota realiste, ku idealizmi përballet me realitetin tragjik të luftës.

Në orën katër, e udhëhequr nga komandanti i saj, kompania nisi sulmin. Stefani u bashkua me kompaninë. Ai kishte qenë duke pikturuar. “O Zot, - mendoj papritur, - tani mund të vdes;” dhe kjo gjë e çuditi dhe e trembi, ngaqë i erdhi menjëherë dhe pa e menduar më parë. Si është të vdesësh, të mos jesh më? Dhe pa e patur mendjen, dhe pa e kuptuar pa se si përpara tij, aty-këtu ushtarët binin një nga një, disa menjëherë dhe disa duke u hedhur në tokë, duke kërkuar më kot të gjenin mbrojtje në atë fushë të zhveshur. Instiktivisht u hodh edhe ai në tokë, dhe vetëm atëherë kuptoi se përballë tyre dikush kishte hapur zjarr të pandërprerë dhe shfarosës. Edhe kapiteni ishte shtrirë pak hapa larg tij. Krismat pushuan.

“Sulm!” - dëgjoi të thërriste Stefani kapitenin. “Hidhuni përpara!”

Dhe ai vetë u hodh i pari në sulm, duke vrapuar përpara. Luftëtarët e shpërndarë të kompanisë rifilluan menjëherë sulmin, por papritur mitralozët e armikut nisën të qëllonin me breshëri gjithandej, kështu që ushtarët u shtrinë përsëri në tokë.

“Përpara!” - thirri komandanti pasi pushuan krismat. Por këtë herë urdhri nuk u zbatua. Duke turfulluar nga inati, komandanti filloi përsëri të mallkonte dhe të kërcënonte. Më kot... Komandanti thirri përsëri: “Kompania, në sulm!”

Dhe u ngrit, dhe filloi të vraponte që ushtarët ta ndiqnin pas. Ata e ndoqën, por u gjendën edhe një herë tjetër nën breshërinë e mitralozëve armikë, dhe komandanti mori disa plumba në bark. Të shtrirë përdhe, ushtarët e dëgjonin se si përpëllitej për vdekje dhe shante ata që mbanin barrelën që s’vinin ta merrnin. Ngadalë, duke u zvarritur, ushtarët filluan të tërhiqen dhe lanë pas në fushë, të vvarë e të plagosur, gjysmën e kompanisë. Ata që mbanin të

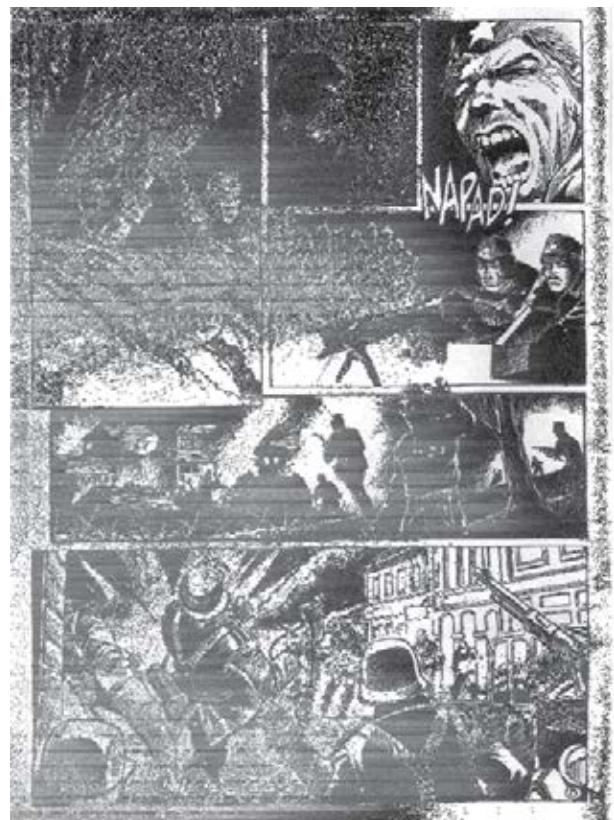
plagosurit, ishin në krye të detyrës, por nuk mund të merrnin të plagosurit përtej vijës së frontit, sepse kishte shumë të tillë.

Preda, f. 394.

A jep ky rrëfim një imazh heroik të luftës? Përse ushtarët nuk iu bindën urdhrit? A i bën kjo ata tradhtarë? A mund ta kontrollojë dikush veten në një situatë të tillë? Komentoni se si këndvështrimi i autorit është i ngjashëm me atë të luftëtarëve. Si referencë, përdorni dëshmitë e Neagu Djuvaras dhe Viktor Budeskut.

► **Fig. 65. Një pjesë e pllakatit komik *Ekspresi ballkanas*, nga Branislav Keraci dhe Branko Plavshiçi, bazuar në skenarin e Gordan Mihiçiçit**

“Stripoteka”.

 Ky pllakat u paraqit si një përmbledhje e filmave që ishin shumë të njohur në vitet 80-të, të cilët përdorën humorin e zi për të përshkruar përvojat e luftës të një grupi të parëndësishëm hajdutësh. Duke u përpjekuar të mbijetojnë, u bënë pjesëmarrës “të veçantë” të lëvizjes së rezistencës, kundër dëshirës së tyre. Kjo qasje humoristike ndaj zhanrit partizan sipas filmave amerikanë “Uestern”, që u përvijua në vijimësi nga kinematografia jugosllave për gati katër dhjetëvjeçarë, ishte një risi. Kjo mund të konsiderohet edhe si pjesë e një përpjekjeje të përgjithshme për të rivlerësuar subjektin e historisë zyrtare të Luftës së Dytë Botërore, të pastruar ideologjikisht dhe politikisht; por për të rivlerësuar, gjithashtu, edhe interpretimin artistik në këtë zhanër kinematografik i cili, gjithsesi, u konsumua duke u përdorur shumë.

VI-10. Atmosfera në burgun e Kolashinit

Portat u hapën dhe pas tyre u shfaq një grup rojash të fuqishëm. Një varg i gjatë të burgosurish të lidhur dy e nga dy, i shoqëruar prej britmave të fëmijëve dhe ofshamave të grave, përshëndesnin me zë të lartë ata që po linin pas, ndërkohë që kalonin portën dhe filluan të hipnin në kamionë. Hapat dhe lëvizjet e tyre oshëtinin dhe herë pas here dëgjohej ndonjë fjalë nga ato që flisnin. E gjithë kjo gumëzhitje mbytej prej zhurmës së makinave, deri sa më në fund u dëgjua zëri i një gruaje që këndonte në kamionin e parë:

Shpirti po më qan, zemra po më dridhet,
lamtumirë shokë të dashur, lamtumirë...

Kukoviçi vrapoi jashtë furishëm, sikur ta kishin përvëlur me diçka të nxehtë dhe nisi të thërrasë me të madhe diçka që nuk kuptohej, por dukej sikur donte që diçka të ndalonte. Jovan Markoviçi filloi të ulërasë si një ari i plagosur, dhe kur pushonte, mund të dëgjoje edhe Rajaceviçin të bënte si qen dhe Risto Obradoviçin të ulërinte si ujk. Kënga e grave dëgjohej pak, dhe u duk sikur u shua, por nga kamioni i dytë u dëgjua zërat e fortë, kumbues, dhe të lartë të burrave:

Lamtumirë kodra e lugina,
lamtumirë Kolashin i përgjakur...

Porsi zjarr, kënga u përhap te të gjithë. U krijua një kaos i plotë, dhe rojat qëlluan dhjetë a më shumë herë mbi kokat e atyre që këndonin. Në këtë kohë u dëgjuan britmat e Kukoviçit: “Mos qëlloni, të poshtër! Mos qëlloni, ju qelbësira!” dhe zhurmat u pakësuan dhe kënga u përhap si zjarri që përfshin gjithçka:

O Polimlje, qyteti im i vegjëlisë,
të kam gjithmonë në mendje...

Tashmë po këndonin burra dhe gra, si ata që nuk kishin hipur ende nëpër kamionë, edhe ata që qëndronin në këmbë në fushë. Edhe ata që nuk po largoheshin, ata që po prisnin orët e tyre të fundit, këndonin gjithashtu. Edhe shef Ançiçi, që ishte përzënë prej grupit të parë dhe që nuk u fut as në grupin e dytë, u përpoq të këndonte me ta, ashtu shtrënguar në radhën e fundit, i kërrusur, i zbehtë, me rroba të leckosura, pa rrip, të cilin të burgosurit, me përbuzje, e quanin “kapistër”, pa grada ose stema mbi xhaketën e tij.

Lalić, f.167-168.

 Mihailo Lalić (1914-1992) është një ndër shkrimtarët e shquar malazezë. Veprat e tij i kushtohen kryesisht luftës nacional çlirimtare në Malin e Zi. Romanet e tij më të rëndësishëm janë: *Mali rënkues*, *Dasma*, *Fati i luftës* etj. Ai qe shkrimtari i parë që fitoi çmimin *Njegosh*, në vitin 1963. Ai fitoi gjithashtu çmimin *NiN* për letërsinë, në vitin 1973 dhe çmimin e *21 Korrikut*, çmimi më i lartë që është dhënë nga Bashkia e Beranesë.

VI-11. Pjesë nga romani *Duhani i Dimitar Dimovit*

Varvara nuk dukej edhe aq keq – të paktën jo aq keq sa pritej në ato kushte të vështira, ku nuk mund të plotësoje as nevojat më elementare për të rregulluar paraqitjen tënde. Por ajo vetë mendonte se dukej keq.

- “Dukem si shtrigë”, - mendoi ajo e trishtuar dhe i ra ndërmend se krehëri i kishte humbur në betejën e fundit...

Të ka humbur durimi, je plotësisht e dërrmuar nga kjo mëdyshje midis jetës dhe vdekjes. Kjo lloj jete të ka shkatërruar, të ka bërë të jesh në humor të keq, të

humbësh tiparet si femër, tani që fitorja po afron, kur duhet të jesh e freskët dhe tërheqëse, kur të mungon pak dashuri. Ke sakrifikuar gjithçka për partinë, por ke humbur gëzimin e jetës. Jeta partizane i vë njeriut kufizime të paimagjinueshme dhe kërkon vetëmohimin e tij. Mund t'ia dalësh mbanë, por vetëm me mendje. Ky është shkaku i konfliktit brenda teje, i nervozizmit tënd, i pamundësisë të pranosh dualizmin që ekziston tek gjërat dhe njerëzit, që bën të mundur zhvillimin e tyre...

(...) "Ç'do të bësh kur të marrim pushtetin?" "Atë që do të më urdhërojë partia të bëj."

Unë për vete do të vishem mirë... Gjëja e parë që do të bëj, është të lahem dhe të vishem mirë... Që të mos dukem si plakaruqe! (...) Komunistët duhet ta duan jetën (...) Jetën mund ta duash, kur për njerëzit dukesh e bukur, e rregullt dhe e pastër...

(...) Tani ajo (Irina) donte të qëndronte në qetësinë e pishave të Çamkoria, nën qiellin e mbushur me yje dhe të priste pa lëvizur atë që do të ndodhte. Sepse çfarëdo që të ndodhte, ajo ishte e paprekshme. Shkatërimi i botës së vjetër nuk ndikonte tek ajo, dhe bota e re nuk e trembte. Ajo kishte investime jashtë shtetit, të cilat askush nuk mund t'ia prekte, dhe atë natë ishte e bindur se komunistët nuk hakmerreshin me gratë. Prapëseprapë, ishte e ndërjegjshme se kishte diçka tjetër së cilës nuk mund t'i shpëtonte, diçka më të tmerrshme sesa t'i merrnin pasurinë ose më të tmerrshme se hakmarrja e të uriturve. Dhe ky ishte shkatërimi i saj i brendshëm. Ishte hiri që kishte mbetur prej gjithçkaje kishte kaluar deri tani, dhe nga ajo natë e tmerrshme, e cila i kishte lënë, tashmë, një plogështi të zymtë...

(...) Kjo ishte e vërteta! (...) Mendja realiste e qetë dhe e fortë e Irinës nuk kishte frikë ta pranonte, prandaj menjëherë nuk u zemërua, as nuk u frikësua. Ndërkohë që qindra gra të llastuara qanë si fëmijë dhe u ra të fikët, sepse mbi qilimat e tyre shkelën çizme ushtarake me baltë, ose sepse shtëpitë e tyre të mëdha u mbushën me të pastrehë. Ato nuk mund ta kuptonin se kjo ishte rrjedha e pakthyeshme

e jetës, dhe se ajo përbëhej nga ngjarje të cilat vareshin nga njëra-tjetra dhe që ekzistenca parazitare e njërës, në mënyrë të pashmangshme shkaktonte zemërimin e tjetrës...

Dimov, f. 564-569, 628, 667.

Dimitar Dimovi (1909-1966) – ka qenë shkrimtar dhe skenarist i njohur bullgar, i diplomuar si veteriner. Ai ka bërë mbi 40 punime shkencore. Romani i tij më i njohur është *Duhani*, i shkruar në vitin 1951. Me kërkesë të udhëheqësve të Partisë Komuniste Bullgare, ky roman u rishikua dhe iu shtuan më shumë personazhe nga lëvizja e rezistencës. Me gjithë ndërhyrjen jo letrare, *Duhani* u bë një nga librat më të parapëlqyer në Bullgari për breza të tërë. Fragmentet e mësipërme paraqesin gjendjen psikologjike të dy grave krejtësisht të ndryshme – partizanes Varvara dhe një gruaje të shtresës së lartë, Irinës – në fund të Luftës së Dytë Botërore.

Si i shikonin ndryshimet e afërta në jetën e tyre këto dy gra? Çfarë presin ato nga këto ndryshime? Ku ngjasojnë me njëra-tjetrën këto dy gra?

VI-12. Një qipriot turk, Qemal Rexhep Susuzlui, rrëfen ditët e burgut që i kaloi me një udhëheqës qipriot grek, Glafkos Kleridesin⁸⁰

Kur mbërritëm atje, në shkurt të vitit 1942, mbi bluzat tona në shpinë dhe mbi gjunjët e pantallonave, na ishte vulosur një trekëndësh i kuq. Kjo masë merrej për të dalluar lehtë të burgosurit që mund të arratiseshin nga kampi. Kryqi i Kuq shpërndau formularë, me anë të të cilëve mund të njoftonim familjarët se ishim akoma gjallë. Kush mund ta besonte këtë? Kampi ishte ndarë në disa katrorë të

⁸⁰ Ata së bashku u dërguan nga kampi POW në Selanik, në Stalag (kamp të burgosurish gjermanë për oficerët e rangjeve të ulëta). Ky përshkrim i Susuzluit mbi përvojën e tij në Stalag është dhënë për gazetën "Yeni Demokrat", në vitin 1993.

rrethuar me tela me gjemba. Në ndërtesën përballë tonës mbaheshin pjesëtarë të forcave ajrore. Kishim marrëdhënie shumë të mira me ta, edhe pse na ndante teli me gjemba. Ndër ta ishte edhe piloti i forcave ajrore, Glafkos Klerides. Ai na bënte shenjë se donte të kalonte në zonën tonë, dhe kërkonte disa rroba si tonat që të mos dallohej. Ai çau përmes telit me gjemba dhe kaloi në anën tonë. Sapo erdhi, filloi të krijonte një organizatë, në mënyrë që të zgjidhte problemet e qipriotëve. U bënë zgjedhje, dhe u zgjodh kryetar. Glafkos Kleridesi ishte përgjegjës për të gjithë qipriotët, kurse unë isha përgjegjës për të gjithë të sëmuret”

Ulus Irkad, f. 15-16.

► **Fig. 66. Skenë nga filmi shqiptar *Kur zbardhi një ditë***

Hoxha, f. 160-1

🔑 Kjo foto është marrë nga një skenë e filmit *Kur zbardhi një ditë*, me temë nga Lufta e Dytë Botërore (Tiranë, 1971). Në të paraqitet një luftim midis partizanëve dhe ushtarëve gjermanë. Është interesante të vihet re se në pothuajse të gjithë filmat mbi Luftën e Dytë Botërore, trupat gjermane janë më të shumta se partizanët, por në fund janë partizanët ata që fitojnë betejën. Kjo foto e ilustron shumë mirë këtë ide.

? Krahasoni këtë foto me tekstin VI-7.

VI-13. “VËLLAI IM RAMIZ”, poezi kushtuar Ramiz Sadikut dhe Boro Bukmiroviçit

RAMIZ O VËLLA

Landovicë, a i pe dy trima?
Landovicë, a të rroku shungullima?
A pe oj, ne pritë?
Në luftën që se ndanë,
Nën plumbat e tradhtarit
Boro e Ramizi kur ranë?
Landovicë, a ndjeve oj?
Dy trima dy heroj?!
Bac o vëlla Ramiz!
O shok, e krah o pris!
Me ty o, flamurtar
Nën yllin çlirimtar,
U ngrit i ulti rob
Punëtor e katundar!
Me ty lulëzoi vëllaznimi,
Dora dorës iu shtri...
Me ty-dita agoi
Mbi gjak e tirani...
Prisi-i shkelun me shekuj
Me ty nga balta u ngrit!
Dhe robi-i krrusun në shekuj
E pa të bardhën dritë!
Bac, o vëlla Ramiz!
O shok, e krah o pris!
Me ty o proletar,
nën yllin çlirimtar,
u zgjue i ulti rob
puntor e katundar!

🔑 Kjo poezi u shkrua nga Esat Merkuli, dhe i kushtohet dy herojve të popullit nga Peja, shqiptarit Ramiz Sadiku dhe malazezit Boris Bukmiroviç, të dy të vvarë nga fashistët italianë në Landovicë të Prizrenit në vitin 1943. Një e veçantë e këtyre dy personalitetëve është se kur fashistët ofruan lirim të Ramiz Sadikut, ky i fundit refuzoi të largohet pa shokun Boris Bukmiroviç, dhe të dy u ekzekutuan nga fashistët. Këta dy heronj, për një kohë të gjatë kanë qenë frymëzim në krijimin e besimit dhe tolerancës mes dy popujve në Kosovë.

Pyetje të përgjithshme mbi kapitullin VI

Bëni një intervistë me gjyshen/gjyshin tuaj – mbani shënim kujtimet e saj/tij mbi Luftën. Analizoni pamjet: Ç'pasqyrojnë ato? Interpretoni fotot dhe shkruani një ese të shkurtër. A përkshkruan ndonjëri nga autorët një çast të lumtur nga jeta e tij gjatë Luftës?

Ditët e festave kombëtare që lidhen me Luftën e Dytë Botërore

<i>Shteti</i>	<i>Data</i>	<i>Festa</i>	<i>Përshkrimi</i>
Shqipëria	29 Nëntor	Dita e Çlirimit	Çlirimi i vendit në vitin 1944
Bosnjë dhe Hercegovina	25 Nëntor	Dita Kombëtare	Mbledhja e parë e ZAVNOBIH- ut (Parlamenti partizan, 1943)
Bullgaria	-	-	-
Kroacia	22 Qershor	Dita e Luftës Antifashiste	Fillimi i Luftës (1941)
Komuniteti qipriot grek	28 Tetor	Dita 'Jo'	Greqia nuk pranon ultimatumin e Italisë (1940)
Maqedonia	11 Tetor	Dita e Rezistencës	Fillimi i rezistencës (1941)
Greqia	28 Tetor	Dita 'Jo'	Greqia nuk pranon ultimatumin e Italisë (1940)
Rumania	-	-	-
Sllovenia	27 Prill	Dita e Rezistencës	Krijimi i Frontit Çlirimtar (1941)
Serbia dhe Mali i Zi	-	-	-
Turqia	-	-	-

